

Olosz Levente

Beszámoló

A magyarországi és erdélyi zsidó nemzeti mozgalom története 1910 és 1944 között – források feltárása és feldolgozása című kutatásról

Öt hónapot töltöttem a Tel-Avivi Egyetem keretén belül működő The Goldstein-Goren Diaspora Research Center kutatóközpontban. Az intézmény elnöke, Roni Stauber, illetve a tanácsadó testületének tagja, a Tel-Avivi Egyetem professzor emeritusa, Raphael Vago a legmagasabb szintű szakmai támogatásban részesítette a munkámat.

A kutatóút első szakaszában az intézetben és az ország más részein elhelyezkedő levéltárakban, könyvtárakban vagy más korábbi dokumentumok őrzésével foglalkozó intézményeket látogattam meg és végeztem kutatásokat. Ez elsősorban a dokumentumok feltárását és digitalizálását jelentette. Az út második felében az összegyűjtött forrásokat csoportosítottam, jegyzékkel láttam el illetve egy részüket feldolgoztam (kijegyzeteltem, összegeztem). Az alábbiakban a meglátogatott intézmények szerint bemutatom a talált források típusait, majd végül a vizsgálat következtéseit és természetesen azok megvalósult, illetve jövőbeni publikálásának módját. Előljáróban fontos megemlíteni, hogy a Ben Gurion levéltárba sajnos nem jutottam el, mivel az oda utazás tervezett időszakában az intézmény zárva tarott. Ebből kifolyólag, illetve időközbeni felkérések miatt a kutatás során nem a cionizmus kezdeti szakaszára fókuszáltam, hanem elsősorban a cionisták antiszemitizmusra adott reakcióját és mentésekre helyeztem a hangsúlyt.

Goldstein Goren Diaspora Research Center

A fogadó intézmény is rendelkezik egy kisebb irat gyűjteménnyel, amely a magyar és erdélyi anyag (többnyire a román anyagban kap helyet) három dobozt tesz ki.

Számos dokumentum található Kasztner Rezsőhöz és a Budapesti Segély és Mentőbizottsághoz kapcsolódóan (szereplők közti levelezés, visszaemlékezések, Kasztner-perhez kapcsolódó anyag), 1938-as francia nyelvű jelentések a romániai zsidóságról, benne az erdélyi cionistákról illetve egy nagyobb anyag az Amerikai Egyesült Államok ankarai nagykövetsége és a helyi Zsidó Ügynökség közötti levelezésről.

A legértékesebb találat minden bizonnyal Halmi József, újságíró, az izraeli magyar nyelvű közösség köztisztelőben álló tagjának négy évtizedet átfogó (1930-as évek közepétől az 1970-es évekig) levelezése családjával. Ebben bemutatásra került a Palesztinai élet nehézségei, a magyar közösség helyzete és kételyek illetve személyes, családi vonatkozások is.

A Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma - Cfát¹

Korábban már több alkalommal kutattam a Cfáton található múzeumban, így viszonylag komfortosan is gyorsan néztem át a kiszemelt anyagot. Két forrástípus érdekelt leginkább: a háború alatt keletkezett naplók, amelyekből pontosan felderíthető az egyszerű zsidó polgárokhoz eljutott információk mibenléte, illetve felsejlik a naplóíró lelki állapota, benne félelmei, reményei, az antiszemita politikával és a mindennapi életével kapcsolatos gondolatai. 14 darab, eddig nem publikált ilyen naplót vagy közvetlenül az átélt szörnyűségek után keletkezett visszaemlékezést találtam. Emellett lehetőségem volt áttekinteni a Múzeum számára egy másik levéltárból átadásra került Kasztner mentéséhez kapcsolódó anyagot. Ebben a legtöbb dokumentum a háború utánra vonatkozik (magyar népgyűlés iratai, újságcikkek, Kasztner-per iratai), azonban több az események idején keletkezett fontos levelet is tartalmaz. Talán a legérdekesebbek azok a levelek, amelyekben az Európa semleges országaiba kihelyezett amerikai diplomaták a mentésekben játszott közreműködését mutatják be.

¹ Az intézmény honlapja: <http://www.hjm.org.il/>

Izraeli Nemzeti Könyvtár Levéltára – The Central Archives for the History of the Jewish People²

A cionista mozgalomhoz kapcsolódóan csak kevés dokumentumot találtam e két intézményben, amelyek szorosan egymásba fonódnak. Elsősorban az OMZSA és MIPI anyagát néztem át. Mindkét szervezetben a cionisták is képviselték magukat, így megvilágításba kerül a cionisták és a hitközségi vezetés közötti konfliktusos együttműködés mibenléte, amely a zsidótörvényekkel sújtott zsidók, menekültek és szociálisan rászoruló zsidók megsegítését célozta. Néhány elszórt dokumentumot találtam a Magyar Cionista Szövetség és a Palesztinai Hivatal elveszett irattanyagából.

Moreshet – Yad Yari³

A két intézmény a Givat Haviva kibucban, egy épületben található. A Moreshet levéltár a holokauszthoz kapcsolódó dokumentumokat őrzi, míg a Yad Yari levéltár a cionista baloldali mozgalom, a Hashomer Hatzair iratait tartalmazza. Kutatóutam során a legtöbb forrásanyagot ebben a két intézményben találtam. A két levéltárban egyaránt megtalálhatók a cionista haluci szervezetek háború alatti tevékenységére vonatkozó személyes iratok, jegyzőkönyvek, cionista szervezetek és mozgalmi vezetők levelezései, illetve visszaemlékezések. E szervezetek mentési kísérletei kiemelt helyet kapnak a gyűjteményben. Az iratok fennmaradó része szintén a mentésekhez kapcsolódik.

A Magyarországon szolgálatot teljesített diplomataik és a cionista akcióik is említhetők. A Kasztner-csoporthoz kapcsolódó iratok külön említést érdemelnek. Ezekben fellelhetők a Budapesti Mentőbizottság és az Isztambulban működött Mentőbizottság, illetve más cionista világszervezetek közötti levelezések, telegramok másolatai.

A Yad Yari levéltár a magyar Hasomer Hatzair mozgalom iratainak legnagyobb gyűjteménye. A mozgalom vezetőinek személyes dokumentumai, szervezetek iratai, levelek, visszaemlékezések, valamint mozgalmi beszámolók tartoznak ide. Jámbor Ferenc, erdélyi újságíró, cionista vezető több

² Az intézmények honlapja:

https://www.google.com/search?q=The+Central+Archives+for+the+History+of+the+Jewish+People&rlz=1C1KNTJ_enRO1065RO1065&oq=The+Central+Archives+for+the+History+of+the+Jewish+People&aqs=chrome..69i57.209j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8 / <https://www.nli.org.il/en>

³Az intézménye honlapja: <https://www.moreshet.org/en/%D7%90%D7%A8%D7%9B%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%9E%D7%95%D7%A8%D7%A9%D7%AA/>

jelentésével is találkozhatunk. Megjegyzendő, hogy a magyar-zsidó kötődésű dokumentumok legalább fele héber nyelven íródott.

Központi Cionista Levéltár⁴

Elsősorban Komoly Ottó, a Magyarországi Cionista Szövetség 1940-ben megválasztott elnökének és a Zsidó Ügynökség közötti levelezést kutattam. Ezekből a levelekből kiderül, hogy a magyarországi cionistáknak milyen belső politikai ellentétekkel és külső veszélyekkel kellett megküzdeniük. A palesztinai certifikátok miatti nézeteltérések, a neológi valamint ortodox vezetőséggel való konfliktusos együttműködés és a szlovákiai, lengyel menekültek segítségének problémája képezte a legfontosabb témákat.

Yad Vashem Levéltára⁵

A múzeumhoz tartozó levéltárban található többek között Komoly Ottó hagyatéka, benne több száz levéllel. A levelezésből részletes betekintést kaphatunk a háború alatti cionista szervezkedésbe, valamint a kivándorlás megszervezésében. Teljesen bizonyos, hogy a kivándorlás kapcsán az igen öntudatos erdélyi cionista szervezettel volt a legnagyobb belső konfliktus. Ekkor Palesztinába meghatározott kvóta szerint utazhattak be zsidók, amelyet a cionista szervezetek osztottak szép országok között majd az országok cionista szervezetei osztották tovább. Ezeket az utazási engedélyek (certifikátok) 1942-től mindinkább a zsidók menekülési útját jelentette. A levelekből kiderül, hogy az Erdélyben élt cionistákat/menekülteket erősen mellőzték a certifikátok kiosztásánál, amely miatt az erdélyi cionista vezetők, köztük Marton Ernő folyamatosan felemelték szavukat.

Kisebb mértékben kutattam Joel Brand és Kasztner Rezső hagyatékát is. Emellett számos cionisták vagy általuk megmentett személy későbbi visszaemlékezést is áttanulmányoztam, amelyekben a

⁴ Az intézménye honlapja <http://www.zionistarchives.org.il/en/Pages/Default.aspx>

⁵ Az intézménye honlapja: <http://www.yadvashem.org/yv/en/about/archive/>

mentések alulnézetből kerülnek megvilágításba. Ezekből sok olyan részlet kiderül, amelyek a mentések nehézségeire, bonyolultságára, a menekülők kételyeire és félelmeire világítanak rá.

Az összegyűjtött források egy tetemes része az ösztöndíjas időszak alatt és után már feldolgozásra került. A feldolgozás első lépése az iratok jegyzékbe történő rögzítése, amely a munkatervben is célként megjelölt publikálandó jegyzék elkészítésének az alapját fogja képezni. A kutatóút során elsősorban a kivándorlás, ezzel együtt a palesztinai élet, illetve a háború alatti cionista mozgalom tevékenységére vonatkozó iratokat tártam fel. A munkatervnek megfelelően erről a témáról egy hosszabb tanulmány megírását tervezem. Sőt a kutatás során megismert témérek és eddig a történelemtudomány által nem ismert forrás inspirációt adott egy önálló könyv megírásához, amelyben a magyar zsidók, benne a cionisták antiszemitizmusra adott válaszait, reakcióit, illetve megküzdési- és túlélési stratégiáit tekinteném át az 19. század végétől 1944 végéig. Ennek a munkának az elkészítését az a forrásokból kiolvasható felismerés motiválta, hogy a magyarországi zsidóság, ezen belül is a magyarországi cionisták illegális és legális úton egyaránt igen határozottan léptek fel az antiszemita intézkedések és a zsidóüldözés ellen. Ez a cselekvés a mai történetírásban nincs elége részletezve és kidomborítva, sokszor inkább a vezetők árulásáról, a tömegek hiszékeny beletörődéséről és a cionisták passzivitásáról lehet olvasni.

A két világháború közötti erdélyi cionista mozgalomra kisebb mértékben fókuszáltam, de így is számos releváns dokumentumra akadtam (például cionista fiatal visszaemlékezése). Ezek egy részét már be is építettem egy azóta megjelent tanulmányomban (*Jogvédelem és zsidó politizálás Erdélyben a két világháború között* In: Hurbán, 2023/1. 4–23. <https://hdke.hu/folyoirat/2023-1/>). Ebben természetesen az Eötvös ösztöndíj által nyújtott lehetőségről is megemlékeztem. Megjegyezném, hogy a tanulmány elkészítéséhez és más fontos szakirodalom megismeréséhez nagy segítségemre volt az Izraeli Nemzeti Könyvtár gyűjteménye, amelyben szinte az összes zsidó történelemben lényeges szakmunka megtalálható.

Jelenleg Komoly Ottó határidőnaplójának kiadásán dolgozom. A naplót nemcsak lábjegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal látom el, hanem a legfontosabb bejegyzésekhez magyarázatokat is fogok fűzni, így a magyarországi cionista mozgalom szerveinek (Magyar Cionista Szövetség, Budapesti Segély és Mentőbizottság, Palesztinai Hivatal, haluci szervezetek) a kutatás során összegyűjtött levelezése és dokumentációi elengedhetetlenek bizonyulnak a munka elvégzéséhez.

Szeptember 12-én a magyar zsidók román-magyar határon történt meneküléséről és mentésekről tartok előadást a Holokauszt Emlékközpont szervezésében megrendezésre kerülő *Magyar makkabeusok új harcmeszőkön. Komoly Ottó és a cionista ellenállás öröksége* című konferencián. Az előadás Moreshet-Yad Yari és a Yad Vashem Levéltárban talált dokumentumokra fog támaszkodni.